

KESZLER Borbála szerk.
2000 *Magyar grammatika*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
KIEFER Ferenc
é. n. [2000] *Jelentéelmélet*. Corvina Kiadó, Budapest.

II. 6. A paronímia

6. 1. Bevezető megjegyzések

A *paronímia* legáltalánosabban a szavak alaki/hangzásbeli hasonlóságával áll összefüggésben, de a két kategória nem fedi egymást. Nemcsak a paronímia, hanem a *figura etimologica*, az ún. népetimológiával létrehozott szavak kapcsolata a forrás-kifejezésekkel, a szójáték (paronomázia), sőt a rím is a szavak, szóalakok, szóelőfordulások hasonlóságán alapszik. Vessünk egy pillantást – a rím kivételével, hiszen ez a poétika kutatási területéhez tartozik – először ezekre a nyelvi-nyelvhasználati jelenségekre!

6. 2. Az alaki hasonlóság típusai

6. 2. 1. A *figura etimologica* azonos tövű szóalakokból álló szókapcsolat (etimológiai, töismélteléses alakzat). Példák: *várva vártam* ezt az alkalmat; *réges-régen* történt; *szájról szájra* adták a hírt; *unos-untalan* ismételtet valamit; szép *életet él*; *szébbnél szebb* virágok; tekintélye *nőttön-nő*; *hogyan látván lássatok*; akinek füle van a *hallásra, hallja*; *halálnak halálával halsz* stb.

6. 2. 2. A *népetimológia* laikus, azaz nem szakmabeli szószármaztatást jelent. A „szavak hasonlóságán alapul: a nyelvérzék számára elemezhetetlen (pl. idegen, családtalan vagy elszigetelődött, továbbá avulófélben levő) szót egy hozzá hasonló hangalakú (és legtöbbször: jelentésű) szóval hozunk kapcsolatba, s így tesszük értelmessé. Pl.: *tubarózsa* (lat. *tuberosa*), *fenerosszpora* (gör. *peronoszpóra*), *hagymás betegség* (hagymáz [= a tífusz régies elnevezése; irodalmi szóhasználatban önkívülettel járó lázas állapotot jelöl vö. ÉKsz.]) stb.” (Szathmári 1961: 488). Érdekes példa a török *kara katna* ('fekete madár') „magyarításával” létrehozott *kárókatona* szavunk is (Rácz szerk. 1968: 168).

6. 2. 3. A *paronomázia* a klasszikus retorika egyik alakzata. Meghatározásához – a szükséges helyesírási változtatásokkal és betoldásokkal – Révai Miklóst idézzük, aki az XIX. század első éveiben írta meg *A magyar szép toll* című munkáját:

„Ez a figura, az *egyszármazatú nevezés*, Latánul *annominatio*, egy lépéssel már tovább megyen [az alliterációnál], s több egyszármazatú szót köt egybe, hogy az egyenlő hangozattal a figyelmességet a gyökernek fő képzeletére igazítsa. *A csen-*

dességnél csendesebb hely. Szebbnél szebb s jobbnál jobb edények. Fogyton fogy életünk. Nagy szeretettel szeretem engem szerető hív barátomat.

A Latán Tanítóknál az *annominatio*, Görögül *paronomasia*, tágabb értelemben vétetik: s abban foglaltatik nem csak az előbbi *alliteratio*, hanem az esméretesre nézésnek, *allusiónak*, az ellentételnek, *antithesisnek*, némely neme is. Közönséges magyarázattal oly mondás, melyben közel egy hangozatúak, de különböző értelműek a szavak. *Kétségkívül veres a feje, mert véres: veszett indulatja veszekedésre vitte.* [...]

Az egyszármazatú nevezés igen régi és kedves figura a Magyar nemzetnél: ahol valaminek erősb jelentésére kívánja a nagyobb figyelmet, annak mélyebb behatására, ugyanott él vele magától is. Csakhogy a felettebb való itt is hiba lehet, és gyermekes játékká válhatik; mikor a fő jelentés nem méltó különös észbevételre. Az okos író ettől ójja magát” (Révai 1973: 80).

Révai Miklós kérdéskezelésének, valamint a paronomázia értelmezéséhez, besorolásához idézzük a *Kis magyar retorika* két passzusát:

(i) „A hangzásbeli összecsengés megfelelőseinek enyhébb formája az *annominatio* (Révai: egyszármazatú nevezés) vagy *paronomasia* (*adfectio*, Révai: szójáték), mely (pseudo)etimologikus szójáték az azonos szótövekkel (*figura etymologica*), illetve az azonos hangzású, de különböző jelentésű szavakkal. Hatásuk egyfelől a hangzásbeli változás csekélységében, másfelől az érdekes jelentésváltozásban rejlik” (Szörényi–Szabó 1997: 117).

(ii) „Az egyértelműség a beszéd funkciójának fontos eleme. A homonímia ezzel szemben veszélyezteti a beszéd világosságát (*perspicuitas*), tehát nem a megértést szolgálja. Irodalmi művekben azonban a nagyobb művészi hatás céljából felhasználhatják. (A homonímia egy különös eseteként fogható fel a *paronomasia* is.)” (Szörényi–Szabó 1997: 146).

6. 3. A paronímia meghatározása

A hasonlólakúság legfontosabb típusainak rövid számbavétele után idézzük a minket közelebről érdeklő típusnak, a paronímianak az egyik meghatározását: „**Paronímia**: hasonlólakúság; az a jelenség, amikor egy nyelvben két vagy több (gyakran azonos töből származó) szó hangalakja közel áll egymáshoz, jelentésük azonban eltér. Pl.: *helység* és *helyiség*; *fáradtság* és *fáradtság*. Összekeverésüket a nyelvművelés szótévesztésnek nevezi” (H. Bottyánfy szerk. 1990: 181).

Eddigi tájékozódásunk alapján most már tényszerűbben elmondható, hogy a paronimák a hasonló hangzású szavaknak csak az egyik csoportját alkotják. Ennek megfelelően a paronímia a hasonló szóhangzás egyik alosztala. Ha a mezőösszefüggés terminusaival akarjuk jellemezni ezt a viszonyt, azt mondhatjuk, hogy a *szavak hasonló hangzása* a *paronímia* fölrendelt kategóriája (*hiperonimje*). Ennek megfelelően a *paronímia* a *hasonló szóhangzás* alárendeltje (*hiponimje*), és a *szójáték*, a *figura etimologica*, a *népetimológia*, a *rim* stb. a paronímia mellérendelt párhuzamai (*kohi-*

ponimái). A helyzet természetesen nem ennyire sematikus és egyértelmű, de az itt vázolt formális viszonyrendszer mégis segíthet a paronímia és a hasonló hangzás, a paronímia és a rokonjelenségek összefüggésének, valamint a paronímia sajátosságainak a megértésében.

A paronímia meghatározásához vizsgáljuk meg a következő szemelvény példanyagát: „Nem lehet felcserélni a *jelentés* és a *jelentőség* szót, a *helyiség* (= szoba) és a *helység* (= község, város) szót. [...] Továbbá: a *tanultság* a műveltséget, képzettséget jelenti, a *tanulás* azt, amire valami megtanít. Más az értelme a *váltság* és a *válság* szónak. Az *artikulálatlan* hang nem *artikulátlan*. Aki *pityókos*, az nem *pityókás*. Az *elégtelenség* nem *elégedetlenség*. [...] A *faj* és a *fajta* szó sem cserélhető fel egymással. A *fajta* szűkebb kategória. [...] *Legfennebb* nem azt jelenti, hogy *legfeljebb*. (*Legfeljebb egy napig várok.*)” (Nagy 1970: 59–60).

Látható, hogy a megadott szópárok tagjai között alaki és bizonyos fokú jelentésbeli összefüggés van. A szerzői figyelmeztetésből („Nem lehet felcserélni”!) az is kikövetkeztethető – amit különben személyesen is megtapasztalhattunk –, hogy ha valaki nem ismeri e szavak árnyalatnyi eltéréseit, felcserélheti őket egymással. És az is megszívlelendő, hogy a felcserélés ebben az esetben – a szinonimák használatával ellentétben – nem szóhasználati gazdagságot, nyelvi árnyaltságot vagy pontosságot, hanem szótévesztést, nyelvi vétséget jelent.

A paronímia szakirodalmi megközelítése nem egyértelmű. Azok, akiket a nyelv művelés szándéka vezet, hajlamosak a hasonló hangzású szavak felcserélésének tényéből, a szótévesztésből kiindulni, s így szükségszerűen jutnak olyan következtetésekre, hogy ez a nyelvi-nyelvhasználati jelenség a tompa, fejletlen nyelvérzék következménye. Például: a paronímia „mint nyelvi jelenség kétségtelenül a nyelvérzék kialakulatlanságának, gyengeségének a következménye. Erre már Szarvas Gábor felhívta a figyelmet: »...a szócsere nyelvérzékompuláson alapszik...« /Nyr. XX. 233/” (Balogh 1988: 153). Az idézetből kiderül, hogy a szerző itt a paronímiát – érthetetlen módon – a szócserevel azonosítja. Azért érthetetlen ez az átsiklás, mert néhány oldallal tovább *nyelvi jelenségként* határozza meg a paronímiát: „A hangalaki (esetleg csak helyesírási) és rendszerint jelentésbeli meg etimológiai összefüggés alapján a kellő nyelvi ismeretek hiánya miatt egymással könnyen összetéveszthető, de a szöveg szintjén félreértést nem okozó, a köznyelvben néha pusztán stilisztikai különbségeket mutató szavak, szóalakok” (Balogh 1988: 156).

A szótévesztésre figyelőkkel szemben azok, akik magát a nyelvi jelenséget vizsgálják, egyfelől a hangalaki és jelentésbeli összefüggés, másfelől pusztán a hangalaki hasonlóság alapján határozzák meg a paronímiát. A következőkben néhány meghatározást vizsgálunk meg, melyeket önmagukban is, egymás kontextusában is értelmezni próbálunk.

Figyeljük meg először a fentebb már idézett meghatározás legfontosabb jegyeit:

(i) paronímiáról akkor beszélhetünk, ha egy nyelvben két vagy több (gyakran azonos töből származó) szó hangalakja közel áll egymáshoz, de a jelentésük eltér. Példák: *helység* és *helyiség*; *fáradtság* és *fáradtság*” (H. Bottyánfy szerk. 1990: 181).

Ez a definíció nemcsak alaki/hangzásbeli, hanem szemantikai ismérvet is beépít a paronímia fogalmába:

(ia) *alaki szempont*: a szavak hasonlóalakúsága eredhet közös szótövből, de más-más tövből is (az, hogy a paronimák „gyakran” ugyanabból a tövből származnak, azt is jelenti, hogy vannak olyan esetek is, amikor különféle szótövekből erednek);

(ib) *szemantikai szempont*: a meghatározás csak arra utal, hogy a hasonló alakú szavak jelentése *eltér* egymástól. Ebből az állításból nem derül ki világosan, hogy milyen viszony van a paronimák jelentése között. Okoskodhatnánk úgy, hogy 'az, ami *eltér* a másiktól, korábban azonos irányban haladt vele'. Vagyis van, illetve volt köztük valamiféle jelentésbeli hasonlóság. A felhozott példák is alátámasztják ezt az értelmezést: ezek a hasonló alakú szavak közös szótövből származnak, s a jelentésük úgy tér el egymástól, hogy egyben nyilvánvaló kapcsolat is van köztük. E pozitív érvek ellenére a meghatározást mégsem tekinthetjük kielégítőnek, mert nem eléggé explicit (nem adja meg, mi értendő pontosan az *eltér* kifejezésen), s a nyelvhasználatban olyan példákat is találunk, amelyek nem közös szótövből származnak.

Ezek figyelembevételével vizsgáljuk meg a következő meghatározást:

(ii) „Hasonló hangzású szavakról szűkebb értelemben akkor beszélünk, ha ugyanannak a tőnek különböző jelentésű származékairól van szó, tágabb értelemben pedig mindazon szavak esetében, amelyeknek a hangalakja hasonlít egymáshoz” (Szathmári 1961: 444).

Észrevehető, hogy ez a definíció az előzőnél differenciáltabban kezeli a kérdést, ugyanis a paronímia kettős meghatározását: szűkebb, illetve tágabb körülhatárolását nyújtja. Az előbbi alaki és szemantikai, az utóbbi csak alaki kritériumra épül.

(iia) A paronímia szűkebb értelmezése az alaki hasonlóság mellett szemantikai ismérvet is tartalmaz. Mégis, ez a meghatározás is hiányos. Egyrészt azért, mert az azonos tövű szópárokra korlátozza a paronímiát, másrészt azért, mert a „**különböző** jelentésű származékok” kifejezés értelme nem egészen világos, akárcsak a korábban megvizsgált *eltér* esetében. Itt azonban mégis van egy pontosabb szemantikai fogódzónk. Nagy Kálmán szerint „a *különféle* azt jelenti, hogy nem egyféle, többféle; a *különböző* viszont azt, hogy (valamitől) eltérő” (Nagy 1970: 59). Ha ezt az elhatárolást elfogadjuk, azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a **különböző** jelentésű származékok olyan szavak, melyek jelentései között különbség és/de hasonlóság is van. (Az itt is használt *eltérő* szó jelentése ebben a kontextusban azért meghatározottabb, mint a korábbi idézetben /lásd az (ib) pontot/, mert a *különféle* szó értelmezése árnyaltabbá, konkrétabbá teszi). Tehát a *különféle* olyan minőségre utal, amely alapján két dolog más-más kategóriába sorolandó. Hozzá képest a *különböző* egyfajta szemantikai átfedésre vonatkozik.

A fentiek alapján a paronímia szűkebb értelmezésének illusztrálásához olyan szavakat kell gyűjtenünk, amelyek valamely szó különböző jelentésű származékai, vagyis nemcsak hangzásuk, hanem jelentésük szerint is rokonsági kapcsolatban állnak egymással. Ilyenek: *érem–érme; fáradság–fáradtság; helység–helyiség; jártas–járatos; jólét–jóllét; különböző–különféle; tárgytalan–tárgyatlan* stb.

Ezek a példák egyben azt is szemléltetik, hogy az egyes szópárok nem egyformán képviselik a paronimiát, vagyis prototipikusságuk nem egyenértékű. Miközben a *fáradtság* ('fáradozás', 'fáradalom', 'küszködés', 'iparkodás', 'erőfeszítéssel járó törekvés valami érdekében' stb.) és a *fáradtság* ('kimerültség', 'fáradt állapot') szópár alaki és szemantikai rokonsága könnyen átlátható, addig a *tárgyaltalan-tárgyatlan* szavak szemantikai kapcsolata ennél jóval áttételesebb. Olyan témára, ügyre szoktuk azt mondani, hogy *tárgyaltalan*, amely valami folytán már elveszítette időszerűségét. Ezzel szemben a *tárgyatlan* szavunk nyelvtani műszó, metanyelvi kifejezés, vagyis a nyelvhasználatnak ahhoz a tartományához tartozik, amelynek tárgya a mindennapi, beszélt nyelv. Közismert, hogy a szófajok közül az ige lehet tárgyas vagy tárgyaltalan. A tárgyas ige jelentése valamilyen tárgyra is vonatkozik, ilyen például az *írja* (*a verset*), *szánja* (*a földet*), *figyeli* (*az eget*) stb. A tárgyaltalan ige ezzel szemben 'tárgy nélküli': jelentése olyan cselekvésre utal, amely nem irányul valamilyen tárgyra. Ilyen például a *repül*, *üldögél*, *kocog*, *havazik* stb.

Vagyis tudomásul kell vennünk, hogy a definíció alátámasztására kiválogatott paronimák sem egyenértékűek, s ezeken kívül olyan nyelvi példákkal is számolnunk kell – amint erre fentebb már hivatkoztunk –, amelyek paronimák ugyan, de nincsenek egymással etimológiai kapcsolatban.

(ii) Amint már említettük, a paronímia tágabb értelmezése eltekint az érintett szavak szemantikai rokonságától, és kizárólag a hangalaki hasonlóság kritériumára épít. Eszerint paronimának tekinthető bármelyik két hasonló alakú szó. Ez másként megfogalmazva azt jelenti, hogy ez a két (vagy több) szó legalább egy fonémában, illetve grafémában különbözik egymástól. Vizsgáljuk meg ehhez a szakirodalom példaanyagában gyakran szereplő *egyelőre-egyenlőre*, a *tanulás- tanúság*, valamint a *cél-szél* szópárt!

A hétköznapi szóhasználatban az *egyelőre* helyett olykor az *egyenlőre* szót használják. Az *egyelőre* és az *egyenlőre* morfológiai felépítése azonban alapvetően különbözik (*egy + előre – egyenlő + -re*), és jelentésük között sincs kapcsolat (*egyelőre*: 'most, pillanatnyilag' – *egyenlőre*: 'egyformára'). Az a sejtés vagy feltételezés, hogy ez a két szó ugyanabból az abszolút töből – az *egyből* – származik, csak félig-meddig megalapozott, ugyanis az *egyelőre* szervesen összetétel (azaz két töve van), az *egyenlőre* pedig határozóragos melléknév. A szópár mégis egyfajta átmenetnek tekinthető a szűkebb és a tágabb értelemben vett paronímia között, ugyanis az *egy* köztes helyzete ezt megengedi.

Ehhez képest a *tanúság-tanulás* viszonya még távolabbi, még formálisabb, ugyanis az előbbi példánkban az *egy* a jelzett értelemben, felemás módon összekötheti a szavakat, itt azonban a *tan* leválasztása és szógyökként való kezelése teljességgel alaptalan. Valójában nem ugyanazzal a szóval, hanem két homonim képződménnyel van dolgunk. *Tanú* szavunk honfoglalás előtti török jövevényszó, a *tanulás* viszont a *tanul* ige származéka, ez pedig egy ősi, uráli kori szóból ered (ÉrtSz +).

Végül a *cél-szél* szópár a tág értelemben vett paronímiának azt a típusát képviseli, amelyre valóban kizárólag a nyitott, kötetlen értelemben vett alaki hasonlóság jellemző, bármiféle szemantikai rokonság vagy látszatérintkezés nélkül. A példák száma ebben a típusban gyakorlatilag végtelen, szemléltetésként és konklúzióknak előkészítéseként azonban megemlítünk néhányat: *buja-búja*; *cilicium-szilicium*; *császár-csiszár*; *érték-mérték*; *gaz-gáz*; *Katika-patika*; *kengyel-lengyel*; *könny-könyv*; *merték-mérték*; *örök-ökör*; *tető-tetű*; *ugar-ugor* stb.

Látható, hogy e szópárok hasonló hangzású tagjai között valóban nincs szemantikai kapcsolat. Feltehető tehát a kérdés, hogy a paronímia meghatározásából kizárható-e a valamilyen formájú (lásd az *egyelőre-egyenlőre* viszonyát) vagy legalább látszólagos (lásd a *tanúság-tanulság* viszonyát) jelentésbeli kapcsolat. Úgy tűnik, nem. A jelentés valamilyen értelmű bevonásával ugyanis egyrészt elkerüljük azt a veszélyt, amely a definiálandó tárgy parttalanságából, jellegtelenségéből ered, másrészt pedig a nyelvhasználatban jelentkező problémákra is figyelhetünk.

6. 4. A paronímia típusai

Az előbb elmondottak alapján a paronímia három típusa különíthető el:

1. Hasonló alakú, közös töből származó, jelentésükben is valamilyen ponton érintkező szavak: példák: *fáradtság-fáradság*; *helység-helyiség*; *tanúság-tanulság*. Ide sorolható a *válság-váltás* szópár is, mivel mindkettő a *válik* ige származéka, bár a divergens jelentésfejlődés következtében ma már nem érzékelhető a köztük levő etimológiai kapcsolat.

2. Hasonló alakú, bizonyos megszorítással közös töből származtatható (közös etimonra visszavezethető), jelentésükben eltérő szavak (= a két szó jelentése között nincsen összefüggés): példa: *egyelőre-egyenlőre*.

3. Hasonló alakú, nem közös töből származó, eltérő jelentésű szavak, melyek között mégis feltételezhető egyfajta (látszat)kapcsolat. Példa: *tanúság-tanulság*.

E típusok sorrendje egyben azt is példázza, hogy a nyelvi példák fokozatosan eltávolodnak a hasonlóság és (bizonyos fokig) motivált jelentésösszefüggés pólusától a heteronímia felé. Más szóval, az érintett szavak közti morfoszemantikai kapcsolat fokozatosan gyengül, majd megszűnik. Két szócsoporthoz tartozik ide. Az egyikben olyan szópárok vannak, amelyek alakilag hasonlóak, és/de a nyelvhasználatban nem tévesztik össze a tagokat: *kengyel-lengyel*, *örök-ökör*, *ugar-ugor*. A másikba tartozó szópárokat a nyelvhasználók a megfelelő ismeretek hiányában adott esetben felcserélhetik: *tör-tőr*, *tol-toll* stb.

6. 5. A paronímia és a nyelvművelés

A paronímia vizsgálói mindig tekintettel voltak – sokszor túlságosan is – az idesorolt szavak alaki-szemantikai érintkezésével is összefüggő nyelvhasználati vésésekre. Erre már Révai Miklós is figyelmeztetett (lásd fennebb), de XX. századi példákra is hivatkozhatunk: „A szavak rokonalakja olykor tévedésre ad alkalmat. Ha

valamely szót nem értünk, hajlandók vagyunk a hozzá hasonló hangzásával összecserélni” (Zlinszky 1961: 156; eredetije 1913); „Sok hibát okoznak a *hasonló hangzású* szavak (paronimák)” (Bencédy 1968: 537); „Vigyázni kell a hasonló alakú szavak használatára is. Nem lehet felcserélni” egyiket a másikkal (Nagy 1970: 59).

Összegzés

A számba vett megközelítések alapján arra a konklúzióra juthatunk, hogy a paronímia meghatározását nem szűkíthetjük a hasonlóalakúságra, vagyis nem zárhatjuk ki az idesorolható szavak közti szemantikai összefüggés valamilyen formáját (még akkor sem, ha ez pusztán látszat). Ugyanis ez teszi lehetővé, hogy a paronímiát elhatárolhassuk a paronomáziától és a népetimológiától. A szemantikai szempont bevonásával ugyanakkor a paronímia belső tagolása is megvalósíthatóbb – ha másként nem, legalább vázlatosan –, és egyben nemcsak a lexikográfia (szótárírás), hanem a nyelvhasználat szempontját is bevonhatjuk a kérdés tárgyalásába.

Ezek összegzéseként a paronímiát a következőképpen határozzuk meg: a paronimák hasonló alakú és valóságosan vagy látszólag érintkező jelentésű szavak. Emiatt e szavak összetéveszthetők egymással.

A paronímia tág értelemben a hasonlóalakúság egyik esete, viszonya. A szintén ide tartozó *figura etimologica*tól abban különbözik, hogy nem szóisméltéses alakzat, hanem két vagy több különálló szó viszonya, melyek alakilag-szemantikailag valamiképp összetartoznak vagy egymásra vonatkoztathatók. A paronímia a bevezetésben szintén említett népetimológiától is különbözik. A paronim szavak jelentése viszonylag pontosan megadható és elhatárolható egymástól, vagyis ha külön-külön, önmagukban vizsgáljuk, morfoszemantikailag motivált jelentést társíthatunk hozzájuk. Ezzel szemben a népetimológia útján létrehozott szavak annak következtében születnek meg, hogy a beszélők motiválatlannak tekintenek egyes idegen vagy elhomályosult jelentésű szavakat, s ezeket a maguk módján értelmessé, motiválttá teszik. Megemlítendő még a paronímia és a paronomázia (szójáték) viszonya is, a közöttük levő különbség azonban ma annyira nyilvánvaló (lásd alább a paronomázia Szathmári István-i meghatározását), hogy itt elegendő az erre való egyszerű hivatkozás. És végül: olyan szóalakok is léteznek, amelyek a homonímia és a paronímia érintkezését igazolják. A *csempéztek*–*csempészték* szavak egyrészt a homofóniához, másrészt a paronímiához sorolhatók.

A paronim szavak közti kapcsolat lehet etimológiai és véletlen. Részleges egybeesésük tehát lehet motivált vagy önkényes. A véletlen, illetve az önkényes egybeesés a konvergens alakfejlődés eredménye is lehet, akár csak a homonimák esetében. Fontos azonban hangsúlyozni, hogy a paronimáknál – a homonimáktól eltérően – az alak egybeesés részleges. Rendszerint a szótőre vagy a tőnek **vélt** szókezdő elemre korlátozódik.

A paronímiának a szótévesztéssel való azonosítása maga is tévedés. Az, hogy a hasonló alakú, de eltérő jelentésű szavakat a kommunikáció során egyesek felcserélik, a beszélők szóhasználati hibája, s nem a paronímia sajátossága.

Kulcsszavak és alapviszonyok

alaki/hangzásbeli hasonlóság,
figura etimologica,
népetimológia (laikus szószármaztatás),
paronomázia (annomináció, szójáték).

Kérdések, teendők

1. Révai Miklós szóhasználatában a paronomáziának (lat. *annominatio*) az *egyszármazatú nevezés* felel meg. Értelmezze ezt a kifejezést!

2. Az idézett szemelvény nyelvi példái és retorikai-stilisztikai alakzatai alapján vizsgálja meg, hogy Révai Miklós, illetve a „latin tanítók” milyen nyelvi-nyelvhasználati jelenségeket soroltak a paronomáziához! A *Kis magyar retorikából* idézett első szövegrész mellett vegye figyelembe a következő idézetet is: „A **szójáték** azonos vagy hasonló hangzású, de különböző értelmű szavaknak meglepő, váratlan összekapcsolása, egyes szavaknak, szólásoknak, mondatoknak, illetőleg szólások, mondatok egyes szavainak eltorzítása, esetleg egyszerűen nyelvi, formai játék humorkeltés céljából, amellyel a költő-író kiemel, jellemez vagy kritizál” (Szathmári 1958/1981: 131; lásd még uő 1961: 524).

3. A második szemelvényben a *Kis magyar retorika* szerzői a homonímia egyik különös alfajának tekintik a paronomáziát (lásd fennebb a 6. 2. 3. [ii]-t). A homonímiával kapcsolatos ismereteink felidézésével vizsgálja felül és pontosítsa ezt a kijelentést!

4. Ellenőrizze a következő értelmezés helyességét:

‘Magabiztosnak lenni’ és ‘biztonságban lenni’ két különféle tapasztalat. Ha valaki magabiztos, ez azt jelenti, hogy az illető ‘öntudatos’, ‘biztos fellépésű’, ‘határozott’. Magabiztosnak lenni tehát személyiségjegy, belső állapot (vagy ennek megjátszása), s ennek az egyéni viselkedésben való megmutatkozása. Ezzel szemben a *biztonságban lenni* a körülményekre, a védettség külső helyzetére utal. Tehát a *magabiztosság–magabiztonság* viszonyában, pontosabban a *magabiztonság* szó létrejöttében a *magabiztos* és a *biztonság* kontaminációjáról lehet szó.

5. Elemezze az

a) *áhit–áhitatos–ájtatos*,

b) *izléses–izletes–izes*,

c) *egyhangúan–egyhangúlag*,

d) *felelősök–felelősek, gyorsan–gyorsan, lázasok–lázások, különködők–különködőek*,

e) *jelző–jelező, éberen–ébren, képző–képező, ebédlő–ebédelő, helyet ad – helyt ad* közti szemantikai viszonyt!

6. A *tetőz–tetéz* szavak szóhasáddal létrejött paronimák. Az *idő, idén, időtlen–idétlen, fenyő–Fenyéd* viszonylatában vizsgálja meg a köztük levő alaki-szemantikai viszonyt!

7. Adott a *lovag–lovás–lovász* szósor. Milyen szándék, illetve kontextus alapján nevezhető lovásznak a lovag?

8. Milyen félreértés állhat a következő (diákírásbeli) vett) kijelentések mögött:

– Rákóczi Ferenc úgy halt meg, hogy belefulladt a Rodostóba.

– A mocsári vész 1526-ban volt.

– Arábiában a vizet cisztercitákban gyűjtik.

– A középkorban a várakat katakombákkal lötték.

– Anonymus III. Béla névtelen jegyese volt.

– A görög ábécé kezdete: alfa, béta, céda.

– Csapadékfajták: eső, hó, liztharmat.

– Ad
9. Vi
tők össze
dokokat, é
„Más
szolgál) m
gyes hamv
padlás. A
tarka, mert
túrós. Akin
honyát. Eg
letkezett, h
10. In
hasonló al

Köny
BAL
1988
I–II. Akad
BEN
1968
adó, Budap
H. BO
1990
NAG
1970
déseire. K
RÁC
1968
RÉV
1973
Budapest.
SZAT
1958
stilisztika v
SZAT
1961
SZÖ
1997
ZLIN
1961
stilisztika

– Ady Boncza Bertalant vette feleségül.

9. Vizsgálja meg a következő szemelvény paronimáit! Indokolja meg, miért téveszthetők össze ezek a paronim szavak! Hasonlítsa össze és határolja el egymástól a különféle indokokat, és ennek megfelelően csoportosítsa az egyes szópárokat!

„Más a *tanúság* meg a *tanulság*; a *megalapít* és a *megállapít*; az *ural* (úrnak tisztelet, szolgál) meg az *uralkodik*; [...] *Ildomos*: okos, nem pedig illedelmes; *iromba*: feketével vegyes hamvasszürke, nem pedig otromba; *padmaly*: part oldalába vájt gödör, nem plafon, sem padlás. A disznó *orja* nem az orra, hanem a hátgerince. Az *iratos* nem illatos, hanem festett, tarka, mert az *ir* ige eredetileg a. m. fest. Közös lónak *túros* (sebes, felsebzett) a háta, nem túrós. Akinek a kása megégeti a száját, máskor a *tarhót* is megfűjja: az aludtjeget, nem a tarhonyát. *Egyívású* és nem egyvívású. *Talpalatnyi* nem a *talp* és *alatt* szók összetételéből keletkezett, hanem a *talpalat* főnévből” (Zlinszky 1961: 156).

10. Indokolja meg, hogy a paronímia meghatározásához miért nem elegendő a szavak hasonló alakja!

Könyvészet

BALOGH Dezső

1988 A paronimák. In Kiss Jenő és Szűts László (szerk.): *A magyar nyelv rétegződése I–II*. Akadémiai Kiadó, Budapest, I. 152–159.

BENCÉDY József

1968 Jelentéstan. In Rácz Endre (szerk.): *A mai magyar nyelv*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 501–555.

H. BOTTYÁNFY Éva szerk.

1990 *Bevezetés az egyetemi magyar nyelvészeti tanulmányokba*. Tankönyvkiadó, Budapest.

NAGY Kálmán

1970 *Kis magyar nyelvtankönyv* különös tekintettel a nyelvhelyesség mindennapi kérdéseire. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.

RÁ CZ Endre szerk.

1968 *A mai magyar nyelv*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.

RÉVAI Miklós

1973 *A magyar szép toll*. Közzéteszi és az utószót írta Éder Zoltán. Akadémiai Kiadó, Budapest.

SZATHMÁRI István

1958/1981 A szó jelentésének stilisztikai vizsgálata. Terestyéni Ferenc szerk. *A magyar stilisztika vázlat*. Tankönyvkiadó, Budapest, 65–148.

SZATHMÁRI István szerk.

1961 *A magyar stilisztika útja*. Gondolat Kiadó, Budapest.

SZÖRÉNYI László és SZABÓ Zoltán

1997 (második kiadás) *Kis magyar retorika*. Budapest.

ZLINSZKY Aladár

1961 (első kiadás 1914) *Stilisztika és verstan*. In Szathmári István (szerk.): *A magyar stilisztika útja*. Gondolat Kiadó, Budapest, 135–213.